

Tarih ve GÜNCE

Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Dergisi
Journal of Atatürk and the History of Turkish Republic
II/5, (2019 Yaz), ss. 333-360.

Geliş Tarihi: 29 Mayıs 2019

Kabul Tarihi: 31 Temmuz 2019

Araştırma Makalesi/Research Article

BATI ANADOLU EŞKIYALIĞININ BİR MİT HALİNE GELİŞ SERÜVENİ

Ali ÖZÇELİK*

Öz

XVIII. yüzyılda, Osmanlı İmparatorluğu, taşrada devamlı surette bir kargaşanın içine düşmüş, ortaya çıkan asayişsizlik neticesinde İmparatorluğun hemen hemen her cihetinde olduğu gibi Batı Anadolu'da da pek çok eşkiya çetesi türemiştir. Söz konusu eşkiya grupları pek çok can ve mal kaybına neden olsalar da, kendine has biçimsel özellikleri ve kurgulanan faaliyetleri nedeniyle öncelikle Avrupa, sonrasında da Osmanlı matbuatı açısından ilgi çekici bir figür haline gelmişlerdir. Öyle ki haklarında sayfalarca yazılar yazılmış ve tablolar/gravürler resmedilmiştir. Bu surette, zeybeklerin yanı sıra Arnavut ve Rum eşkiyaların ön plana çıkmış olanları, birer romantik soyguncuya dönüşmüşlerdir.

Bu çalışmada, yerli ve yabancı dönem gazeteleri ile ikinci elden kaynakların ışığında, Batı Anadolu eşkiyalığının bir mit haline geliş serüveni ele alınacak ve bu dönüşümün temel nedenleri üzerinde durulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Batı Anadolu, Eşkiyalık, Zeybek, Rum Eşkiya, Arnavut Eşkiya

BANDITRY IN THE WESTERN ANATOLIA: HOW IT BECAME A MYTH

Abstract

XVIII. In the 18th century, the Ottoman Empire fell into a turmoil in the countryside, and as a result of the lack of public order, many gangs of bandits had emerged in Western Anatolia as well as in almost every aspect

* Uzman, adu.aliozcelik@gmail.com, ORCID ID: 0000-0003-0712-966X.

of the Empire. Although these bandits caused many loss of life and property, they became an interesting figure primarily for Europe and later for the Ottoman press due to their unique formal characteristics and fictional activities. So much so that they were written on pages and paintings / engravings were depicted. In this way, the zeybeks, as well as the prominent Albanian and Greek bandits, turned into romantic robbers.

In this study, in the light of domestic and foreign period newspapers and second hand sources, the advent of Western Anatolian banditry as a myth will be discussed and the main reasons of this transformation will be discussed.

Keywords: Western Anatolia, Banditry, Zeybek, Greek Bandit, Albanian Bandit

Giriş

Eşkıyalık; cinayet işlemek, mal gasp etmek, mesken-çiftlik-ağıl-köy-değirmen gibi mahalleri basıp tahrip etmek, soygun yapmak ve fidye amaçlı insan kaçırmak gibi kanun dışı fiilleri işleyip, söz konusu suçlardan hükümlü ve firari haldeyken silahlı çete teşkil ederek, asayiş bireysel veya toplumsal anlamda tehdit eden grupların yaptığı eylemlere verilen genel bir addır.¹ İlegal bir kolektif yapıya dâhil olmak suretiyle vuku bulan eşkıyalık, kökenleri oldukça erken dönemlere uzanan kadim bir uğraş ve evrensel bir illettir. Mevcut iktidarlar tarafından, yaşam sürdükleri coğrafyaya göre “*korsan, hajduk, klephte, izbandut, meşgel, rehzen, şaki, kutta-ı tarik, harami, çapulcu*” gibi farklı isimlerle nitelendirilen eşkıyaların, denizlere açılanları henüz okyanusları aşabilen gemileri yapacak teknoloji söz konusu olmadığı zamanlarda, küçük teknelerle sahilleri basıp insan kaçırmaya veya küçük çaplı soygunlar yaparak güvenli koyalara saklanmaya başlarken² karada faaliyet gösterenleri ise kentlerin aşılması çok zor kaleler ve surlarla korunduğu dönemlerde insan kaçırmaya, cinayet ve soygun gibi eylemler sonrası sığınmak için dağ geçitlerini ve sarp kayalıkları tercih etmişlerdi.

Eşkıyalık adı verilen zorbalığa dayalı ekonomik geçim kaynağı, bahsi geçtiği üzere dünyanın her yerinden insanları muzdarip ederken, eşkıyalık konusunda kadim bir tecrübeye sahip olan Osmanlı İmparatorluğu’nda da, özellikle Celali İsyanları gibi müthiş bir toplumsal keşmekeşin ardından, taşrada zayıflayan otoritenin mevcudiyeti sebebiyle, irili ufaklı pek çok eşkıya çetesi

¹ Ahmet Mumcu, *Osmanlı Devletinde Siyaseten Katli*, Birey ve Toplum Yayınları, Ankara, 1985, ss. 132-133.

² Deniz eşkıyalığı hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. İdris Bostan, *Beylikten İmparatorluğa Osmanlı Denizciliği*, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2006; Orhan Koloğlu, *Türk Korsanları*, Tarihçi Kitabevi, İstanbul, 2012, ss. 12- 15; Emrah Safa Gürkan, “Batı Akdeniz’de Osmanlı Korsanlığı ve Gaza Meselesi”, *Kebikeç*, S. 33, 2012, ss. 174-175.

zuhur etmişti. İmparatorluğun neredeyse her cihetinde mevcut olan bu eşkıyalık faaliyetleri, Batı Anadolu coğrafyasında da oldukça geniş alanlara sirayet etmiş³ ve XVI. yüzyılın ikinci yarısından XVIII. yüzyılın sonlarına dek geçen süre zarfında Aydın, Saruhan ve Mentеше sancaklarında pek çok atlı/silahlı çete türemiştir. Kaz Dağları'ndan Mentеше kıyılarına dek sayıları binleri aşan eşkıyalar kasabaları yağmalamış, cinayetler işlemiş, seyyar tüccarları soymuş, kervan güzergâhlarına pusu kurmuş; hatta iç kesimlerde şehir kuşatıp, yerleşimlerden düzenli haraç almaya başlamışlardı.⁴ Ancak XVIII. yüzyılın son demlerinde, Batı Anadolu eşkıyalığı yapısal bir evrim geçirmiş ve "ayan" adı verilen taşra ağalarının askeri ve idari gücü neticesinde büyük çaplı atlı yağmacı bölükler yerlerini sayıları yedi-sekizi geçmeyen, vur- kaç usulü savaş teknikleri kullanan küçük çetelere bırakmıştır.

Batı Anadolu'da faaliyet gösteren çetelerin içinde Rum, Arnavut, Kürt, Çerkes, Laz ve Çingene gibi farklı milletlere mensup eşkıyalar görülse de, bölgedeki demografik şartlar düşünüldüğü zaman, şüphesiz ki Türk eşkıya grupları ezici bir sayısal üstünlük sağlamışlardı. Batı Anadolu'daki nev-i şahsına münhasır özellikleri bünyesinde barındıran Türk eşkıyalarıysa, XVIII. yüzyılın son çeyreğinden itibaren 'zeybek' adı verilmişti. Zeybekler, sözlüklerde ekseriyetle, "*Batı Anadolu'daki özellikle dağlık yerlerde yaşayan, iyi savaşçı, asayiş ve yolların muhafazasından sorumlu ücretli asker*"⁵ olarak tanımlanmaktadır. Ancak bu savaşçı grubunu sadece "ücretli asker", "koruma" veya "eşkıya" olarak dar bir perspektiften değerlendirmek bizi hataya sevk eder. Zeybekliği, sınırları keskin çizgilerle belirlenmiş olan bir müesseseden ziyade; yüzyıllarca profesyonel meslek olarak korsanlık yapıp gemilerde savaşan, donanmaya veya kalelere levend/sekban yazılan, iş bulamadığı ya da kaçak duruma düştüğü zamanlarda ise Celali reislerinin ya da bölükbaşlarının emrinde şehirler yağmalayan ve yaklaşık 300 yıllık bir evrimin ardından nihayet mahallî özellikler göstermeye başlayan müsellaht Batı Anadolu gençleri olarak tanımlamakta fayda bulunmaktadır. Batı Anadolu'nun bu silahlı unsurları, "efe" adı verilen karizmatik liderlerin emri altında ve kadim törelerin şekillendirdiği katı bir emir-komuta zinciriyle örülü hiyerarşik yapılanmada örgütlenmişlerdi.⁶

³ Batı Anadolu'nun ticari ve zirai zenginliği, eşkıyaları cezbeden önemli etkenlerdendi. Bu konuda bilgi için bkz. Cihan Özgün, "Batı Anadolu Limanlarına Ulaşan Şark Ticaret Yolu (İpek Yolu) Üzerine Gözlemler: XIX. Yüzyıldan Cumhuriyet'in İlk Yıllarına Büyük Menderes Havzasında Ticaret Yolları", *Dünden Bugüne İpekyolu Beklentiler ve Gerçekler*, (Haz. Emel Kefeli-Ahmet Taşağı), Ötüken Yay., İstanbul, 2008; Olcay Pullukçuoğlu Yapucu, Cihan Özgün, "Batı Anadolu'nun Yol Ağı: Araştırmalar-II, Kuşadası Liman ve Kervan Yolları", *Tarih Okulu*, X, İzmir, 2011.

⁴ Karen Barkey, *Eşkıyalar ve Devlet: Osmanlı Tarzı Devlet Merkezileşmesi*, (Çev. Zeynep Altıok), Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul, 1999, s. 15.

⁵ Ahmet Vefik Paşa, "Zeybek", *Lehçe-i Osmanî*, Dersaadet, 1876.

⁶ XVIII. yüzyıl sonlarına tekabül eden bu süreçte, daha öncesinde zeybek tabirine rastlanılmamasının nedeni şüphesiz bahsi geçen görevlendirme ve sıfatların varlığını sürdürmüş olmasıdır. Ancak levend ve sekbanların tasfiye edilmesinin ardından kendi kimliklerini kazanmışlar, devamında da lokal bir isimlendirmeye de tabi tutulmuşlardı. Konu hakkında

Bu örgütlenme neticesinde de 1800'lü yılların başlarından 1922 yılına dek Batı Anadolu'daki eşkıyalık faaliyetlerinin büyük oranda müsebbibi olmuşlardı. Elbette böylesine uzun bir dönem boyunca etkilerini hissettirmelerinde iktisadi ve politik bunalım dönemlerinde veya savaş durumlarının belirsizleştirdiği ve güvensizleştirdiği zamanlarda devletin makro boyutta yaşadığı buhranın, mikro ölçekte eşkıyalığa zemin hazırlaması doğrudan etkili olmuştur. Eşkıyalık, Batı Anadolu'da yaşayan toplumların yaşam standardı ve ekonomik koşulları bağlamında en az olanağa sahip bulunan alt tabakalarında ve kırsal yaşam ortamlarında ortaya çıkarak taraftar bulmuş ve taşradaki her ferdi olumlu ya da olumsuz olarak doğrudan etkilemiştir. Bu yönüyle de gerek zeybek çeteleri gerekse diğer milletlerden çetelerin müsebbibi olduğu eşkıyalık faaliyetlerinin Batı Anadolu yerleşimlerini yüzyıllar boyunca tehdit etmesi, öncelikle eşkıyalığın en çok tesir ettiği kırsalın hafızasına işlemiş ve böylelikle Batı Anadolu Eşkıyalık Tarihi; sosyo-ekonomik, sosyolojik ve folklorik/sanatsal yönleri ile çok yönlü incelemelere müsait bir olgu haline gelmiştir. Nitekim hemen tüm devlet ve kültürlerde olduğu gibi geç dönem Osmanlı ve erken dönem Cumhuriyet yıllarında da eşkıyalık olgusuna, tarih, sosyoloji ve edebiyat gibi alanların yoğun ilgisi yöneltmiş ve eşkıyalığın toplumsal yansımaları, söz konusu bilim dallarının çalışmaları ile yorumlanmaya çalışılmıştır. Bu bağlamda, Batı Anadolu eşkıyalığının efsane ve gerçeklik arasındaki gitgellerinden ve bir mite dönüşme serüvenini, kronolojik açıdan önce Avrupa, sonrasında da Osmanlı dönemi matbuatı açısından ele almamız faydalı olacaktır.

1. Avrupa Matbuatında Batı Anadolu Eşkıyaları

Batı Anadolu Eşkıyalığı, XIX. yüzyılın başlarından itibaren Avrupa'nın yoğun bir şekilde ilgisini çekmiş ve eşkıyalara karşı duyulan bu ilgi, sıklıkla seyyah ve yabancı yazarların yazılı metinleri ile oryantalist sanatçıların eserlerine yansımıştı. Bunun öncelikli nedenleri arasında Batı Anadolu'yla ilgili iktisadi beklenti ve emelleri olan Avrupalıların, bölgenin ticari güvenliğini ilgilendirecek her unsurla⁷, dolayısıyla da bölge eşkıyalarıyla alakadar olmaları gelmekteydi. Bir diğer neden ise, Batı Anadolu eşkıyaları arasında demografik üstünlük hasebiyle öncelikli bir yeri olan zeybeklerin gösterişli kıyafetleri, silahları, dansları, tavırları ve haklarında anlatılan -çoğu zaman da fazlasıyla abartılan- hayat hikâyelerinin yarattığı cazibeydi. Zira sırtlarına çukadan yapılmış mintan geçiren, başlarına külah üzerine siyah poşu ve kırmızı makrama saran, bellerine boydan boya levend kuşağı dolayan, silahlıklarının

ayrıntılı bilgi için bkz. Mehmet Başaran, Aysun Sarıbey Haykıran, Ali Özçelik, *Atçalı Kel Mehmed Efe-Batı Anadolu'da Eşkıyalık ve Zeybeklik*, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2018, ss. 164-166.

⁷ Yabancı sermayeye karşı Batı Anadolu'da ortaya çıkan tepki konusunda ayrıntılı bilgi için bkz. Cihan Özgün, "XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Yabancı Sermayeye Tepki: Aydın Sancağı Üzerine Bazı Tespitler", *Tarih Okulu*, S. 4, Yaz 2009.

arasına yatağan adı verilen kebir bıçak sokan, omuzlarındaysa harbî ve çift tabancalı tüfek asılı olan ve fiziksel görünümleri itibarıyla oldukça heybetli bir görünüme sahip olan zeybekler, oryantalist sanatçıların estetik anlayışları açısından biçilmiş kaftandı. Özellikle 1853-56 Kırım Savaşı ve 1877-78 Osmanlı Rus Savaşı'nda düzenli orduya alınmalarının ardından cephede gösterdikleri faaliyetleri sonrası, pek çok isimsiz zeybek ve zeybek grubu, gerek İzmir'den Avrupa ülkelerine gönderilen kartpostallarda, gerekse tablolarda sık sık boy göstermiş, Stanisław Chlebowski, Charles Gabriel Gleyre ve Jean Leon Gerome gibi pek çok Avrupalı ressamın eserlerinde "baschi bozouk" olarak resmedilmişlerdi. Ancak zeybeklere karşı ilginin asıl tezahürü Avrupa matbuatında olmuş ve bu ilgi neticesinde de Batı Anadolu eşkıyalığı ile ilgili zengin bir literatür ortaya çıkmıştı. Söz konusu literatürde, başta zeybekler olmak üzere farklı milletlerin önde gelen pek çok eşkıya reisi sıklıkla Oleska Dovbush, Dick Turpin ve Rob Roy gibi ünlü haydutlarla veya Fra Diavolo, Robin Hood ve Sam Weller gibi kurgusal karakterlerle özdeşleştirilmiş, çoğu zaman da anlatımın albenisini arttırmak için kendilerine insanüstü vasıfların atfedilmişti.

1829 yılında, Osmanlı-Rus Harbi için İstanbul'a gelen İngiliz Binbaşı George Keppel, 1829 yılının Ekim ayında çıkan ve 10 Haziran 1830 tarihinde bastırılan Atçalı Kel Mehmet İsyanı hakkında bilgi toplamak için bölgeye yaptığı ziyaret sonrası, gözlemlerini, *Narrative Of a Journey Across The Balkans in The Years 1829*⁸ adlı eserinde kitaplaştırmıştı. Bu büyük zeybek isyanını yerinde gözlemleyen Keppel, zeybekler ve oldukça kanlı bastırılan zeybek isyanı hakkında şu cümleleri kurmuştu:

"...İstanbul'a, İzmir civarında zeybeklerin ayaklandığı haberi geldi. Bu adamların hareketleri 1829 da önemli olaylardan olduğu için bunlara dair toplayabildiğim kadar bilgi veriyorum. Zeybekler, tıpkı İsviçreli dağlılar gibi ücretli dağlı asker kabileleridir. Arnavutlar gibi paşaların yanında ücretli asker olarak çalışırlar. Aynı zamanda yollar üzerindeki kahvelerin muhafızlarıdır. Yolcuları korudukları için onlardan vergi alırlar. Bu az bir para idi. Herkes istenilen vergiyi verirdi. Yeniçerilerin kaldırılmasından sonra hükümet onların kahve işletmelerini yasak etti. Bu suretle bir sürü silahlı adam topluluğa karşı serbest bırakılmış oldu. Genel kanaat onların istihdam edilmesiydi. Eğer Bab-ı Hümayuna gönderilen zeybek kelleleri dolu çuvalların sayısını bilselerdi başka türlü düşüneceklerdi..."⁹

Batı matbuatında, Atçalı Kel Mehmet Efe dışında Koca Arap, Çakırcalı Ahmet, Piç Osman, Koca Cerit Mustafa, Kamalı Mustafa ve Ali Molla gibi, maceraları kaleme alınan pek çok ünlü eşkıya reisi bulunsa da Batı Anadolu'daki Türk eşkıyalarının arasından, popülerliği ile sıyrılan en önemli isim şüphesiz ki Çakırcalı Mehmet Efe'dir. 1900-1911 yılları arasında faaliyet

⁸ George Keppel, *Narrative Of a Journey Across The Balkans in The Years 1829*, II. London, 1831.

⁹ M. Çağatay Uluçay, *Atçalı Kel Mehmed*, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2013, s. 39.

gösteren ve söz konusu tarihlerde Aydın Vilayetinin tartışmasız bir şekilde en etkili eşkıya reisi olan Çakırcalı Mehmet Efe adına, daha yaşamındayken türküler yakılan, piyesler sergilenen, tablolar resmedilen bir isimdir. Yerli basın olduğu kadar yabancıların da kendisine duyduğu yoğun ilgiyi, ünlü halkbilimci Pertev Naili Boratav, şu cümlelerle açıklamaktadır:

“İzmir’in ecnebi sermayedarlarının o devir Türkiye’sindeki rolleri Çakıcı’nın maceraları içinde karakteristik bir şekilde tebarüz ediyor; Osmanlı hükümetinin zaafa düşmesi ile istedikleri şekilde hareket serbestliğini bulabilecek ecnebi sermayedarların, Çakıcı gibi, milli bir uyanış hareketine baş olmadan hükümetin nüfuzunu kıran bir şahsiyete müzahir olmaları gayet tabii görülmek icap eder.”¹⁰

Boratav, cümlelerinin devamında da *“İzmir’de oturan ecnebilerin kanallarından, Çakıcı’nın fantastik maceraları Avrupa matbuatına da aksediyor ve orada, romantik tahayyüllere meydan veriyor”¹¹* ifadesini kullanmaktadır. Boratav’ın, Çakırcalı’nın popülaritesi konusunda sunmuş olduğu gerekçe kısmi anlamda doğru olsa da, bu tespitin eksik yanları bulunmaktadır. Zira yazılı metinleri analiz ettiğimizde, meselenin arka planı bu denli derin ve kompleks amaçlar taşımamaktadır. Çakırcalı, günümüzde dahi hikâyeleri ilgiyle dinlenen bir eşkıya reisiyken, kendi döneminde, adından sıklıkla söz ettirmesi ve tıpkı Aydın Vilayetinde olduğu gibi Avrupa kamuoyunda da ilgiyle takip edilmesi normaldir. Bu ilgiyle alakalı somut örnekler verecek olursak; İzmir Fransız Başkonsolosu Paul Blanc, 24 Temmuz 1903 tarihinde, Fransız Dışişleri Bakanlığı’na gönderdiği telgrafta, Çakırcalı Mehmet Efe’yi *“Çakırcalı sıradan bir kanun kaçağı değil, tüm faaliyetleri ve maceraları Alexander Dumas’ın efsanevi Üç Silahşörler’i bile onun yanında ikinci sınıf maceraperestler olarak kalır.”¹²* cümleleriyle nitelendirirken, İngiliz *Queensland Times* gazetesi ise *“Doğunun Diavolo”* su ve *“Gerçek Hayatta Bir Dumas Romanı”* başlıkları altında, Çakırcalı’yla ilgili şöyle bir güzelleme yapmaktaydı:

“Doğunun Diavolo’su

Çakırcalı’nın kariyeri çok sayıda korkutucu olayla, birçok gizemli işlerle doludur. Kılıç ve ateşin, kan ve katliamın, tarif edilemez zalimlik ve sonsuz pervasızlığın şövalyevari bir centilmenlikle harmanlandığı bir hikâyedir. Çakırcalı çoğu kez merhametli ve cömert bir karakter sergilerdi... Öte yandan dindar biriydi. Yakın Doğu’nun tüm eşkıyaları dindardır. Fra Diavolo’muz her gün beş kez camiye gidip namaz kılmayı ve tutkulu bir Müslümana yaraşır şekilde dua etmeyi asla ihmal etmezdi. Bir keresinde, yıkanmaya zaman bulamadığından eşkıya abasından insan kanları sızarak şekilde namaz kılmıştı. Yaradan’ın nefret edilesi bir düşmanın kanını göz ardı edebileceğini ancak namazı kaçırmasını affetmeyeceğini düşünüyordu. Kadınlara karşı

¹⁰ Pertev Naili Boratav, “Çakıcı Efe”, *Ülkü*, S. 59, Ocak 1938, ss. 128-131.

¹¹ Boratav, *a.g.m.*, ss. 128-131.

¹² Ömer Sami Coşar, “Fransız Dışişleri Bakanlığı Arşivindeki Belgelerle Çakırcalı Mehmet Efe 1”, *Milliyet*, 27 Mayıs 1973, s. 7.

ise tam anlamıyla bir centilmendi. Karşı cinsi asla hiçbir anlamda taciz etme girişiminde bulunmadığı söylenir. Kadınlara karşı olan eşsiz kibarlık ve nezaketi, sessiz, narin bir taşra kızı olan kız kardeşinin etkisiyle oluşmuş olmalıdır. Yakın Doğu'nun her karış toprağında, görev ne kadar tehlikeli olursa olsun, ona hizmet etmeye hazır ve gönülden bağlı olan kadınlar vardı. Yetkililerin yıllarca kendisini ele geçirme çabaları karşısında, her seferinde yakayı sıyırmasının altında işte bu fedakar kadınların çabaları yatıyordu. Kadınlar gerektiği durumlarda onu haftalarca evinde saklar, aşını tedarik eder, düşmanlarının her hareketi hakkında bilgilendirir ve tehlikeli bölgelerdeki gizli patikalarda rehberlik yapardı... O da kadınlara olan gönül borcunu vefasıyla ödemiştir. Birçok köylü kızı, zengin çeyizini onun cömertliğine borçludur. Birçok uçkuruna düşkün adam da masum kadınların ırzına göz diktiği için, Çakırcalı'nın hiddetine kurban giderek zamanından önce Anadolu'nun balta girmemiş ormanlarının تنها yerlerine gömülmüştür....

İzmir'in zengin soylularından, boylu poslu ve çok güçlü bir adam olan Abdurrahman Bey, bir keresinde, Çakırcalı ile karşılaşsa onu anında zapt edip, ilk vapurla İstanbul'a getirebileceğini anlatarak böbürlenmişti. Ayaklarında demir prangalarla padişahın ayaklarının dibine fırlatacağını söylüyordu. Aynı gece Fra Diavolo soylunun yatak odasında belirdi ve sessizce: 'Böbürlenmelerin kulağıma kadar geldi ve küstahlığın için seni cezalandırmaya geldim.' dedi. Abdurrahman'ın tarifsiz sıkıntısı rahatlıkla anlaşılıyordu. Eşkivanın gizemli bir şekilde, aniden ortaya çıkışı adamı felç etmiş ve niyetini unutturmuştu. 'Yaşamın için endişe etmene gerek yok.' dedi Çakırcalı. "Seni öldürmeyeceğim. Sadece burada olduğumu ortaya koyan birkaç hatıra almayı düşünüyorum. Yatak odana sızmamı kesinlikle mümkün bulmayan yoldaşlarıma, son derece güzel ve pahalı bir küpe taktığın sağ kulağını getirmeye söz verdim. Eğer müsaade edersen başlayalım.' Ardından Çakırcalı kocaman bir revolver ile ufak bir neşter çıkardı. Bu küçük, zalimce operasyonu gerçekleştirmekte en ufak bir zorluk yaşamadıktan sonra hemen aynı gece yoldaşlarıyla sıra dışı cüretinin tüyler ürperten zaferini paylaştı.

Bu Osmanlı Fra Diavolo'sunu şahsen tanıyan bir adamın tarifine göre ufak, tefek bir endama sahipti ancak göğüs ve kol kasları Sandow'u¹³ dahi kıskandıracak ölçüde güçlüydü. Golf ve futbol oynardı. Küçük ve çekik gözleri, mükemmel hafızası vardı. Her zaman taşıdığı Martini tüfeğini, yemek yerken dahi bacak arasına sıkıştırırdı. Az konuşurdu. Sürekli hareket halinde olan Çakırcalı, aniden en beklenmedik mahalde bitiverirdi. Birine nişan aldığı anda, ölüm kaçınılmazdı. Asla ıskalamazdı. Tebdili kıyafet, en kalabalık İzmir caddelerini arşınlardı. Kimliğini o kadar iyi gizlerdi ki, çok kereler kendisini ele geçirmek için yollanan müfrezelerin subaylarıyla akşam yemeği yemeyi başarmıştı."¹⁴

Görüldüğü üzere Queensland Times gazetesi, Çakırcalı'yı kusursuz bir eşkiya figürü gibi betimlemiş ve bu ünlü zeybek hakkında, okuyucularında hayranlık hissi yaratmak adına yoğun çaba sarf etmişti. Benzer bir şekilde,

¹³ Eugen Sandow (1867-1925), vücut geliştirme sporunun babası sayılan Alman sporcudur.

¹⁴ Queensland Times, 5 Şubat 1912.

Amerika'da çıkan *Indianapolis News* gazetesi de, 12 Şubat 1903 tarihli sayısında, Çakırcalı için "Bir tür Robin Hood gibidir; sadece zenginleri yağmalamakta, fakirlere göz kulak olmakta ve kadınlara da ihtimamla saygı göstermektedir."¹⁵ cümlelerini kurmuştu. Yine Amerikan *The World Wide Magazine*, 1907 tarihli sayısında Çakırcalı'yı "Kendisi bir çeşit Dick Turpin gibi, hiç şüphesiz ki bir alçak, ancak nadir görülebilecek bir aslan yürekli ve kadınların gözünde de mert bir erkek"¹⁶ ifadeleriyle tanıtırken, Avustralya'da çıkan 23 Kasım 1911 tarihli *Examiner* gazetesi Çakırcalı'yı okurlarına, "yıllar boyu Aydın bölgesi yaşayanlarına terör estiren ünlü eşkıya başı" şeklinde sunduktan ve faaliyetlerini "600'den fazla insanın öldürülmesinden ve kaçırdığı insanlar karşılığında tahsil ettiği toplam 200.000 poundluk fidyeden sorumlu olduğu söylenmektedir."¹⁷ şeklinde özetledikten sonra, ünlü eşkıya reisi ile ilgili "İmparatorluğun en önemli kentlerinden birine birkaç kilometre uzaklıktaki dağlarda haydut arkadaşlarıyla birlikte yaşayan Çakırcı, yirminci yüzyılda Robin Hood'a çok benzer bir yaşam tarzı sürüyordu."¹⁸ tespitinde bulunmuştu. Söz konusu örnekleri fazlasıyla çoğaltmak mümkündür. Ancak bu haberlerin arasından sıyrılan çok ilginç bir örnek; Çakırcalı'nın öldürülmesinden bir yıl sonra, Avustralya menşeli *Register* gazetesinde yer alan bir haberde karşımıza çıkmaktadır. "Ünlü Arnavut eşkıya Çakırcı"¹⁹ cümlesiyle tanıtılan ve bir "Arnavut" olarak lanse edilen Çakırcalı hakkında, gerçekdışı olduğu her halinden belli olan bir vaka şöyle yer almıştı:

"Bir keresinde, çorak dağ yamaçlarında 1.500 Türk askeri tarafından kovalanırken birkaç zeybeği ile birlikte düşman kampına sızmayı başardı ve onları uyurken buldu. Komutan Edham (Ethem) Bey'in çadırına sızdı, kılıcını aldı ve adamlarına emir vererek ordunun tüm silahlarını toplatıp oradan ayrıldı. Gitmeden önce de başkomutana bir not bırakmayı ihmal etmemişti: 'Uyandırdığında da fark edeceğin gibi sana hâkim oldum. Yaptığım şey askeri disiplinsizliğine karşı küçük bir cezadır.' Askerler İzmir'e silahsız ve utanç içerisinde döndüler."²⁰

Muhtemeldir ki savaşçı şöhretleri nedeniyle kendisine Arnavut yakıştırmaları yapılan Çakırcalı, Avustralya kamuoyuna böyle tanıtılırken, aynı haberin devamında çok daha ilginç bir kurguya konu olmuştur:

"Karma, Arnavutluk'ta küçük bir Hıristiyan köyüdür. Yerleşikleri çok fakir çobanlar ile küçük çiftçilerdir. Antik kiliseleri zaman içerisinde kötü şekilde tahrip olmuştu ve onarma güçleri yoktu. Bu sorunu işiten Çakırcı, zengin bir çobana birkaç düzine koyun göndermesi için haber saldı. Aynı sırada zengin bir toprak sahibine de 600 Pound göndermek zorunda olduğunu yazan bir pusula yolladı. Her iki istek de yerine

¹⁵ *Indianapolis News*, 12 Şubat 1903.

¹⁶ F. Cowley Whitehouse, "Mehmet The Brigand", *The World Wide Magazine*, Vol. 19, 1907, s. 56.

¹⁷ *Examiner*, 23 Kasım 1911.

¹⁸ *Examiner*, 23 Kasım 1911.

¹⁹ *Register*, 3 Şubat 1912. Gazetede aynı zamanda Çakırcalı için "geçtiğimiz on iki yıl içerisinde azıllı adamlarıyla birlikte Türklerin başına, Yemenlilerin, Makedonların ve Ermenilerin açtığı toplam beladan fazlasını açmıştı." ifadesi yer almıştır.

²⁰ *Register*, 3 Şubat 1912.

getirildi. Çakırcı koyunlarla parayı yanına alarak Karma'ya yolladı. Para ile kilise tamir edilecek, koyunlar da fakir halka sermaye olacaktı.”²¹

Görüldüğü üzere, Çakırcalı, “Çakırcı anlaşmazlıkları çözen, suçluları cezalandıran, mazlumlara adalet getiren ve kararlarına karşı çıkanlara kâbus olan bir nevi temyiz mahkemesiydi. Robin Hood, Çakırcı'nın yanında olsa olsa bir çırağı.”²² şeklindeki övgülerin yanı sıra aynı zamanda “Hristiyan yoksulların savunucusu” rolüne de büründürülmüş, buna uygun hikâyeler kaleme alınmıştı. Konuyla ilgili vereceğimiz son örnek de, Almanya-Göttingen Üniversitesi'nde profesör olan Enno Littmann'ın 1915 tarihli “*Tschakydschy; Eintürkischer Rauberhauptmann der Gegenwart*” adlı eseridir. Manisa Sardes'teki arkeoloji kazıları sırasında bu şöhretli eşkıya reisi hakkında araştırma yapmaya başlayan Littmann, içerik olarak neredeyse tamamen yanlış bilgiler bütünü olan eserinde, Çakırcalı için şunları söylemektedir:

“...1905-1911 yılları arasında Batı Küçük Asya'da kendisinden korkulan, nefret edilen, sevilen ve hayran olunan birisiydi. İzmir ve dolaylarında adı gizli bir korkuyla anılırdı. O bir eşkıya başı, belki daha iyi bir deyimle, Anadolu halkının yüreğine seslenen bir soyguncu başı idi. Sanki o Anadolu halkı için Köroğlu'nun yeni bir yansıması idi.”²³

Zeybeklerin ve kısmi de olsa Arnavut eşkıyaların yanı sıra Avrupa matbuatının yöneldiği bir diğer eşkıya güruhu da, özellikle XIX. yüzyıldan itibaren “özgün Avrupa uygarlığının beşiği Yunanistan” savını içeren Avrupamerkezci bakış açısının yaygınlaşması neticesinde ilgi odağı haline gelen Rum eşkıyalardı. Yunanistan'ın, 1821 tarihli Mora İsyanı ile başlayan ve 1832 yılında Osmanlı İmparatorluğu'ndan tamamen kopup, müstakil bir devlet hale gelmesiyle neticelenen sürecinin akabinde, Yunanistan'dan ve Ege Adaları'ndan gelip, Mora'yı üs yaparak Batı Anadolu kıyılarına saldıran Rum çeteleri, bahsi geçen dönemden itibaren Avrupa'da neşredilen gazete ve kitaplarda sıklıkla romantize edilmiş, Sisam ve Sakız adaları arasında mekik dokuyan, tekne ya da kayıklarıyla sahil kasabalarına saldırıp, insan kaldıran ya da hırsızlık, koyun ve büyük baş hayvan kaçırmak gibi eylemlerle adlarını duyuran Rum eşkıyalar²⁴ ideolojik ve dinsel argümanlarla, adeta “ulvi” ve “vatanperver” bir amaca hizmet ediyorlarmış gibi kaleme alınmışlardı. Elbette söz konusu argümanların kökeninde, Mora'nın Pindus ve Olympus dağlık bölgelerinde yaşayan ve soygun, haraç ya da fidye gibi faaliyetlerle geçimlerini sağlayan Klepht'lerin, yani Yunan eşkıyalarının 1821 yılında başlayan Yunan İsyanına olan katkıları ve Yunan ulus devletinin kuruluşu ile birlikte birer “ulusal kahraman” olarak lanse edilmeleri etkili olmuştur. Örneğin Nassau W.

²¹ Register, 3 Şubat 1912.

²² Register, 3 Şubat 1912.

²³ Enno Littmann, “*Tschakydschy*” (Çakırcı) (Çev: Özgür Savaşçı, Haz: Behiç Galip Yavuz), İzmir: Efe Ofset, 2002.

²⁴ Olcay Pullukçuoğlu Yapucu, *Aydın Sancağı 1845-1914 (Sosyal, Ekonomik, İdari, Kültürel Durum)*, Ege Üniversitesi Yayınlanmamış Doktora Tezi, İzmir, 2006, s. 161.

Senior, 1859 yılında basılan *A Journal Kept in Turkey and Greece in the Autumn of 1857 and the Beginning of 1858* adlı eserinde, Yunan eşkıyalarıyla ilgili şunları söylemektedir:

“Sadece Yunanlar yeteneğe ve bir eşkıya başında olması gereken çetin birleşime sahiptir. Ve sadece Yunanlar kırsaldaki köylünün bir raddeye kadar sempatisine ve desteğine mazhar olurlar. Katırcı ve Simon Yunanlarca, Avrupalılar gibi lanetlenmemişti. Yunanlar ülkelerindeki ayaklanmanın klephtler tarafından başlatıldığını anımsıyordu. O klephtler ki gerilla çetelerinin nüvesini oluşturmuş, Sultan’ın ordularını taciz etmeye başlamış ve sonunda da yok etmişti. İzmir’deki Yunanların tümü Simon’un Türkler karşısında kazandığı başarılarından haz duyuyordu.”²⁵

Stanley Lane Poole da, 1878 yılında basılan, *The People of Turkey Twenty Years, Residence Among Bulgarians, Greeks, Albanians, Turks and Armenians* adlı eserinde, öncelikle “Yunan klephtleri, en az, cesaretleri ve milliyetçilikleri kadar Yunan Bağımsızlık Savaşı sırasında ve sonrasında gerçekleştirdikleri yağmalar ve işledikleri suçlarla da bilinirlerdi.” şeklinde eleştirel görünümlü bir cümle kurmuş, ardından da şu övgüleri sıralamıştı:

“Hiçbir Yunan hırsız gözü peklik ya da pusu kurma konusunda alt edilemez. Hiçbir katil bıçağını düşmanının kalbine onun kadar pervasızca saplayamaz, hiçbir tacizci onun kadar baştan çıkartıcı olamaz, hiçbir eşkıya onun kadar cevval ve cesur olamaz. Yine de, en kötü eylemlerinde bile telafi edici bir yön bulunur. Suçları sıklıkla nedamet ve daha dengeli, dürüst bir yaşam takip eder.”²⁶

Batı matbuatı nezdinde, Rum Eşkıyalar arasından sıyrılan ve tıpkı Çakırcalı Mehmet gibi bir ilgi odağı haline gelen isim, 1848-1853 yılları arasında faaliyet gösteren ve Avrupa kamuoyunda “Postacı John” olarak da tanınan Katırcı Yani (Yanni)’dir. Bu ünlü eşkıya reisi, zengin bir adamın yanında posta arabacısı olarak çalışırken, son seferinde Aydın’dan İzmir’e götürdüğü altın keselerini çalmış, hırsızlığı anlaşılınca da tutuklanmamak için dağ yolunu tutmuştu. 1848 yılında, 12 Rum’dan oluşan bir çete teşekkül eden Katırcı Yani, Aydın ve İzmir’deki tüccar ve çiftçileri dağa kaldırmış, yüklü miktarda fidye almış, kervanlara saldırmış ancak esas olarak posta baskınlarıyla ün yapmıştı. 1853 yılında teslim olmasının ardından da Kıbrıs zindanlarında, prangabent bir mahkûm olarak ömrünü tamamlamıştı. Katırcı Yani, Kıbrıs’taki uzun mahkûmiyet hayatı sırasında, geçirdiği bir rahatsızlık nedeniyle hastanede tedavi görürken, adayı ziyaret eden Barones Anna Brassey, bu ünlü Rum eşkıya reisi hakkında şu cümleleri kaleme almıştı:

²⁵ Nassau W. Senior, *A Journal Kept in Turkey and Greece in the Autumn of 1857 and the Beginning of 1858*, London, 1859.

²⁶ Stanley Lane Poole (ed.), *The People of Turkey Twenty Years’ Residence Among Bulgarians, Greeks, Albanians, Turks and Armenians*, C.1, John Murray, London, 1878, ss. 54-56.

"Hastalananlar arasında bir zamanların ünlü İzmirli soyguncusu, daha çok Dick Turpin tarzında çalışan ve oldukça enteresan bir öyküsü olan adam da vardı. Bu adam bir zamanlar İzmir yakınlarında varlıklı bir Türk'ün emrinde kâhya olarak çalışıyordu; ancak efendisinin kızını kaçırmaya kalkınca dağlara kaçmak zorunda kalmış ve bir tür romantik eşkıyaya dönüşerek, yalnızca zenginleri soyarak fakirlere yardım etmeye başlamıştı. Hatta zaman içerisinde iki bin kadar Yunan kızının çeyizini düzdüğü dahi söylenir."²⁷

Barones Anna Brassey'in bu denli övgüyle bahsettiği ve esas dağa çıkma nedeni hırsızlık olmasına rağmen bir aşk hikâyesi kurgulayarak, romantikleştirdiği Katırcı Yani konusunda, yine aynı yıllarda İngiltere'de çıkan *The Examiner* gazetesi de "O ne kötü niyetli ne de kaba bir insandı. İzmir'in ahlaki kurallarına göre azılı bir dolandırıcı bile değildi; o basitçe 'Levant'ın Robin Hood'u' idi."²⁸ cümlelerini kurmaktaydı. İngiliz menşei bu benzer pek çok metinde, Batı Anadolu kıyılarını talan eden Rum eşkıya reisleri adeta bir "aziz" gibi resmedilmiş ve Rum eşkıyalar konusunda okuyuculara "Zalim Müslümanlarla Mücadele Eden Asil Ruhlu Hristiyan Şövalyeler" imajı çizilmişti. Ancak bu tarafgirlik kimi zaman şoven bir anlatım tarzına sebebiyet vermiş ve Osmanlı Ceza Hukukuna göre, cinayet fiilinin işlenmesiyle neticelenen eşkıyalık suçlarında idam cezası alan Rum eşkıyalar dahi, çoğu zaman gazete sütunlarında aklanmaya çalışılmıştı. Öyle ki işledikleri cinayet, yaralama, soygun ve insan kaçırma gibi suçlar göz ardı edilerek, söz konusu infazlar "Hristiyan katliamı" olarak duyurulmuş ve bir mağduriyet algısı yaratılmaya çalışılmıştı. Somut bir örnek verecek olursak; Sultan II. Abdülhamit'in Küçük Menderes Havzasındaki en gözde adamlarından biri olan Tireli Hacı Ali Paşa, 3 Temmuz 1886 tarihinde, az sayıda koruması ile Bayındır'a kaplıcaya gitmiş, dönüş yolunda ise Vasili Çetesinin pususuna düşmüştü. Paşa, Rum eşkıyaların açtığı çapraz ateş sonucunda bir hayli kurşun yarası almış ve olduğu yerde ölmüştü. Söz konusu saldırının üzerine yoğun bir takip başlasa da müfrezeler eli boş dönmüş, katillerin izine ise ancak bir yıl sonra rastlanabilmişti. 1887 yılının Mayıs ayında, Tireli Hacı Ali Paşa'nın katili olan Vasil, Küçük Vasil, Çoban Arnavut Abidin, Hüseyin, Emin, Hasan ve Hristo, Tire'nin Teke köyünde yaşayan Osman'ın evini gece basarak kendisini ve oğlunu darp edip yaraladıktan sonra 50 kadar keçisini çalmışlardı. Ancak çete, bölgeden çok uzaklaşmadan kısırılıp ablukaya alınmış ve tüm üyeleri canlı olarak ele geçirilmişti. Çete üyelerinin sorgusunun ardından Vasili ve Hristo'dan saldırının detayları alınmış ancak cinayetin asıl planlayıcısı olan çete mensubu Ligor, 1888 yılında yakalanabilmişti.²⁹ Netice olarak Vasili Çetesinden üç Rum eşkıya, yargılama sonrası asılarak idam edilmiş, diğerleri ise muhtelif cezalara

²⁷ Mrs. (Anna) Brassey, *Sunshine and Storm in the East or Cruises to Cyprus and Constantinople*, Longmans Green and Co., London, 1880.

²⁸ *The Examiner*, 17 Ağustos 1878.

²⁹ *Hizmet*, 24 Kânunusani 1888.

çarptırılmışlardı. Olay akışına baktığımızda halktan sıradan bir insanı öldürmüş olsalar dahi muhakkak surette idam edilecek, en iyi ihtimalle 15 yıl kürek cezasına çarptırılacak olan, üstelik de daha pek çok cinayetin müsebbibi olan Rum eşkıyalar, Fransa'da çıkan *Le Yıldız (L'Etoile Orientale)* gazetesince "Hristiyanların zaman zaman Müslümanlar tarafından, nadiren de Hristiyanlarca öldürüldüğü doğrudur. Ancak Türk fanatizmi ile desteklenen hükümetin korkusundan bir Hristiyan'ın Müslüman'ı öldürmesi çok zor görülür"³⁰ cümlesiyle aklanmaya çalışılmış, sonrasında da şu cümleler sıralanmıştır:

"..Türk yetkililerin uyguladığı politika, Müslümanlardan intikam almayı düşünen Hristiyanların gözünü korkuturken, Türkiye'de darağacının sadece inananları öldüren Hristiyanlar için kurulduğunu gören Muhammed'in takipçilerine cesaret vermektedir. Ve açıkça söylemek gerekir ki, bu idamın ardından gerek Türkler, gerekse Hristiyanlar, üç suçlunun sadece ve sadece Hristiyan oldukları ve bir Müslüman'ı öldürdükleri gerekçesiyle asıldıklarına ikna olmuşlardır. Fakat adaletin herkes için eşit şekilde uygulanmasını talep etmek hayalciliktir. Her Müslüman'ın içinde bir yerlerde dini yobazlık ve Hristiyanlığa nefret vardır."³¹

Her ne kadar Rum eşkıyalar, aynı suçu işleyen Türk, Kürt, Arnavut, Çerkes ve Laz eşkıyalarla aynı cezaya çarptırıldıkları halde, ciddi bir çarpıtmayla "mazlum" olarak gösterilmiş olsalar da, Avrupa matbuatında, Batı Anadolu eşkıyalığı ile alakalı kaleme alınmış olan Batı menşeli metinler, konuyla alakalı tarihçiler için oldukça kıymet taşımaktadır. Zira eşkıyalığın haddinden fazlasıyla yoğunlaştığı XIX. yüzyılın son çeyreğinde, yani II. Abdülhamit Saltanatının özellikle ilk yirmi beş yılındaki yoğun basın sansürü nedeniyle, arşiv belgelerinden ve Osmanlı basınından eşkıyalık hakkında yeterli derecede bilgi edinemediğimiz dönemlerde, Romanya'da çıkan *Romanul*, Belçika'da çıkan *Le Nouveau Précurseur*, Fransa'da çıkan *Le Petit Journal*, İngiltere'de çıkan *Eastbourne Gazette*, Avustralya'da çıkan *South Bourke and Mornington Journal* ve Kanada'da çıkan *L'Express du Midi* gibi gazeteler, bize Batı Anadolu eşkıyalığı konusunda çok önemli ayrıntılar sunmaktadır. Nitekim bu bilgi akışı İmparatorluğun yıkılışına dek devam etmiş ve Kaptan Andrea, Kaptan Sokrat, Kaptan Foti, Kaptan Nikola, Kaptan Aleko, Nedyakoğlu Apostol, Menemenli Riko Panayot, Alaçatılı Karabacak, Karayotoğlu Nikola ve Foçalı Nikola gibi azılı pek çok Rum eşkıya reisi de, tarafgir hikâyelerle, Avrupa menşeli gazete köşelerinde kendisine yer bulabilmişti.

Osmanlı Matbuatında Batı Anadolu Eşkıyaları

Batı kamuoyu, Osmanlı İdaresinin son iki yüzyılındaki Batı Anadolu eşkıyalarını ilgiyle takip ederken, meselenin dâhili boyutundaki ifade tarzı ise

³⁰ *Le Yıldız (L'Etoile Orientale)*, 30 Kasım 1892.

³¹ *Le Yıldız (L'Etoile Orientale)*, 30 Kasım 1892.

konjonktürel şartlara göre değişkenlik göstermiş ve genel olarak yönetim refleksine göre hareket edilmişti. Şöyle ki; Osmanlı topraklarındaki eşkiya-devlet ilişkisi, siyasal, idari, askeri ve iktisadi gelişmelere paralel olarak, her yüzyılda değişen bir görünüme sahipti. Bu bağlamda Osmanlı idarecilerinin eşkiyalarla mücadele tarzlarını “cezalandırma” ve “bağışlama” gibi iki temel ilkeye dayandırdığını söyleyebiliriz. Batı Anadolu’daki eşkiyaların cezalandırma usulleri Kuyucu Murat Paşa’nın fevri kıyımlarından, İttihat ve Terakki Cemiyetinin sıkıyönetim mahkemelerine dek, farklı yöntemlerle dahi olsa aynı amaca hizmet etmişti. Ancak Batı Anadolu eşkiyalarıyla mücadele konusunda devletin hareket tarzı salt şiddetten ibaret değildi elbette. Osmanlı hukuk sisteminde var olan patrimonial kul sistemine dayalı hâkimiyet tarzı, gerekli gördüğü zamanlarda yumuşatılmış, devletin güvenliğini korumak ve ihtiyaçlarını karşılamak için, esneklik ve mevcut koşullara uyum da zorlanılmamıştı. Üstelik şunu rahatlıkla söyleyebiliriz ki; Osmanlı topraklarında eşkiyayı affetmek, katletmekten çok daha yaygın bir adetti. Osmanlı idarecileri, eşkiyaların parçalanmış bedenlerini teşhir ettirmekten ziyade onları denetim altına alabilmeyi ve enerjilerini devletin hizmetine sunmalarını sağlamayı daha makul görmüşlerdi. Bu pragmatist ve kompleksiz hamle de toplumdaki illegal grupların hiç olmazsa geçici bir süre merkezle bütünleşmelerine imkân tanımıştı. Bu bağlamda, söz konusu girift ilişki konusunu, çalışmamız açısından değerlendirecek olursak; yüzyıllar öncesinden, Köroğlu geleneğine dayanan sözlü anlatımları konumuz dışında bırakırsak; İmparatorluk dâhilindeki matbu eşkiya anlatımlarının hayranlık verici ifadeler barındıramayacağı ortadadır. Zira resmi yazışmalarda “şaki”, “uğursuz”, “melun”, “sefih-hûz”³², “cebî”³³, “sergerde-i eşkiyâ”³⁴, “sergerde-i haşerât”, “ser-eşkiya”, “ser-i menhûs”³⁵, “hâin-i bî-dîn”³⁶, “mechûlü'n-neseb”³⁷, “serhoş hazele”³⁸, “iblis”, “pîş-rev-i fesâd”³⁹, “re’s-i eşkiyâ” “haşerat”, “harami”, “haramzade”, “bozguncu”, “hunhar”, “şerir”, “hırsız”, “kutta-i tarik” gibi aşağılayıcı sıfatlara layık görülen eşkiyaların maceralarının yazıya dökülmesinin yaratacağı adli sorunlar da herkesin malumudur. Ancak buradaki asıl mesele, eşkiyaların devlet hizmetine girmesinin akabinde değişen jargondur. Şöyle ki; ücretli orduların istihdamı sırasında; XVIII. yüzyıl sonlarından itibaren Batı Anadolu’da Yörük unsurlardan oluşan zeybek savaşçılar tercih edilirken, iktisadi imkânları sayesinde bölge ayanlarının olabildiğine palazlandığı Rumeli coğrafyasında ise dağlı bir grup olarak bilinen Arnavutlar, bu konuda başı çekmekteydi. Öyle ki Arnavutlar ve zeybekler, ayan ordularının tasfiyesi sonrasında dahi kıymetlerini kaybetmemişler ve

³² Zevk ve Eğlenceye Düşkün

³³ Korkak, Yüreksiz; Alçak

³⁴ Elebaşı

³⁵ Uğursuz

³⁶ Dinsiz Hain

³⁷ Soyu belli olmayan

³⁸ Yüzsüzler, adiler, aşağılıklar, alçaklar.

³⁹ Önden giden

“Başbozuk Birliği” olarak cephelerde kullanılmışlardı.⁴⁰ “Tezakir” adlı eserinde, “...Zeybek bahadırları dağlarda taşlarda keklik gibi seğirdirlerdi...”⁴¹ cümleleriyle genç zeybeklerin savaşçı yeteneklerine dem buran Ahmet Cevdet Paşa, “Maruzat” adlı eserinde ise, bir sefer için toplanılan Arnavut ve zeybek askerlerinin, Karadağ savaşında göstermiş oldukları savaşçı özelliklerinden, şu övgü dolu cümlelerle bahsetmekteydi:

“...Ekser neferâtı zeybek bahadırları ve bâkîsi Arnavutluk’un güzîde erleri idi. Ve cümlesi nev îcâd şeshâneli tüfengler ile müsellağ idi. Arnavud(lar), çabük ü çâlâk ve cesûr u bî-bâk âdemler olup dağlarda ve sarp yerlerde seküp gider bir kavm oldukları ma’lûmdur. Zeybekler ise mehâlîk ü muhâtarâtından sakınmaz, yorulmaz, usanmaz, şûh u şen ve sanki askerlik için yaratılmış Türklerin bir güzel soyudur...”⁴²

Yine aynı şekilde Ahmet Vefik Paşa, *Lehçe-i Osman* adlı sözlüğünde zeybekleri, “hafif tüfenkçi asker, Devlet-i Selçukiye zamanında Teke ve Aydın tarafından Mısır’a celbolunan zaptiye askeri”⁴³ cümleleriyle tarif ederken Şemseddin Sami de *Kamus-i Türki* adlı sözlüğünün zeybek maddesinde şu cümleleri kurmuştu:

“Hafif silahlı ve muhafaza-i asayişe memur eski bir sınıf asker. Selçuklular zamanında böyle bir sınıf askeri sınıfı terketmiş olan Aydın ve Hüdavendigâr ahali ki ‘efe’ denmekle maruf olup garip kıyafetleri vardır.”⁴⁴

Görüldüğü üzere zeybekler, genellikle savaşçı özellikleri ön plan çıkarılarak kaleme alınmış ve devlete faydaları nispetinde tanımlanmışlardı. İlerleyen tarihler için bir başka örnek daha verecek olursak; ünlü Osmanlı Filozofu Rıza Tevfik, 1902 yılında orduya asker olarak alınmış olan zeybeklerle ilgili izlenimlerini “Memalik-i Osmaniye’de Raks ve Muhtelif Tarzları” adlı makalesinde şu cümlelerle dile getirmişti:

“Resmi günlerde zeybek havaları, Padişahımızın tahta çıkışı her Osmanlı için büyük bir bayramdır. Bu mutlu günde padişahın asker kullarının ne derece sevinç gösterileri yaptıklarını görmek için taşralarda dolaşıp benim gibi milli gelenekler görmeye meraklı bulunmalı, az çok aşına olmalı. Padişahın doğum ve cülus günlerine rastlayan kutlu günlerde askere oyun için müsaade verilir. Kışlada şenlik hazırlıkları ile uğraşıldığı sıralarda oyun için meydan ve gerekli elbisede hazırlanır. Zaten kışlada İzmir’e, Nazilli’ye, Bursa’ya mensup birçok erler bulunur ki asker ocağına gelirken dizlik, tozluk, kuşak, mintan, kavuk, silahlık vesaire alıp getirmişlerdir. Bundan sekiz yıl

⁴⁰ İlginç bir şekilde inatçı ve savaşçı karakteristik yapıları herkesin malumu olan bu iki grup, eşkıya takibinde ve düzenli ordu saflarındaki başbozuk müfrezelerde sık sık kullanılmış, hatta ilerleyen zamanlarda devlet tarafından karşı karşıya dahi getirilmişti. Nitekim özellikle XIX. yüzyıl sonlarında pek çok Arnavut tüfekçi, Aydın sancağına getirilip zeybek avına çıkartılmıştı.

⁴¹ Ahmet Cevdet Paşa, *Tezakir*, (Haz: Cavid Baysun), Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1986, s. 21.

⁴² Ahmet Cevdet Paşa, *Ma’ruzat*, (Haz: Yusuf Halaçoğlu), Çağrı Yayınları, İstanbul, 1980, s. 116.

⁴³ Okan Murat Öztürk, *Zeybek Kültürü ve Müziği*, Pan Yay. İstanbul, 2006, ss. 87.

⁴⁴ Öztürk, *a.g.e.*, s. 87.

önce Gelibolu'da bulunduğum sırada padişahın cülus gününe rastlayan kutlu günde on altı kişiden mürekkep bir topluluk tarafından bir kaç saat zeybek havası oynandığını seyrettim. On altı kişinin teşkil ettiği halkanın orta yerine milletin şan ve şerefine timsali olan bayrağımız dikilmiş ve etrafına da davul takımı oturtulmuştu. Oynayanlar Nazilli taburundan olup çok süslü giyinmiş ve Trablus sarılı külahlarından vazgeçtik, en ufağı bir metre seksen beş boyunda delikanlılardı. Sert kumandanlarıyla oyunu idare eden Seyit Ali Çavuş kara bıyıklı ve pehlivan yapılı tahminen kırk yaşlarında bir adamdı. Bir saat kadar süren bu oyunu benimle birlikte seyreden kibar yabancıların ricası üzerine bir iki kere daha tekrar ettirdik. İtiraf ederim ki bundan aldığım zevk hiçbir oyunun keyfine benzemez.”⁴⁵

Elbette zeybekler hakkında Osmanlı matbuatında yazılanlar, her daim böylesine özgü dolu ifadelerden oluşmuyordu. Zira İmparatorluğun siyasi ve iktisadi olarak çöküşe geçmeye başladığı XIX. yüzyılın son çeyreğinden itibaren eşkıyalık da güçlü bir yayılma imkanı bulmuş, eşkıyaların faaliyetleri de doğal olarak pek çok resmi yazışmaya ve vilayet gazetesine konu olmuştur. Eşkîyalıkla mücadele konusunda gazeteler, kamuoyuna doğrudan mesaj verilmesi, takip müfrezelerinin kazandığı başarıların duyurulması ve bu surette de devletin otoritesinin taşrada pekişmesi adına büyük önem taşımaktaydı. Bu bağlamda, özellikle Hizmet, İzmir, Ahenk, Köylü ve İttihad gazetelerinde sıklıkla tenkil edilen eşkıyaların isimleri verilmiş, bunun yanı sıra askeri ve adli mercilerdeki üst düzey yetkililerle yapılan mülakatlar da okuyucularla paylaşılmıştı. Özellikle XX. yüzyılın ilk anlarından itibaren, Batı Anadolu eşkıyalarının faaliyetleri ve takip müfrezelerinin çabaları ya da eksiklikleri hakkında neredeyse her gün okuyucuyu bilgilendirmiş ve bu konularda uzun makaleleri sayfalarına taşımışlardı. Söz konusu dönemle ilgili ilginç bir örnek verecek olursak; İttihad gazetesinde yer alan “Efelik ve Tedbiri” başlıklı bir makalede, herhangi bir suçtan dolayı hapse düşen gençlerin tahliye olduktan sonra dağ yolunu tutmamaları için, tutuklu oldukları süre zarfında ziyaretçilerinin karşısına “fahişe kıyafeti” ile çıkarılmaları tavsiye edilmişti. Yazara göre, böylelikle gençlerin özgüvenleri kırılacak ve efeliğe heves etmeyeceklerdi. Makale şöyleydi:

“Bir gazetenin en büyük vazifesi, intişar ettiği muhitteki marazları teşhis etmek ve onlarla mücadele eylemektir. Şu koca Aydın Vilayetinin en eski marazı ve en içtimai afeti şekavet-efelik illetleridir. Filhakika bu dertlerin hepsi cehalet semeresidir. Ne vakit vilayetimiz baştanbaşa irfan ve ilim nurlarına müstağrak kalır ise bu gibi içtimai afetler de kendi kendilerine zail olur. Fakat bu ilim ve irfan nurlarıyla vilayetimize bu feyizli semerleri verinceye kadar aradan hayli vakit geçeceği gibi bu nurlar, eskilerden ziyade yenileri ihata ve tenvir eyleyecektir...”

Efelik; şekavete geçmek için bir geçid mahalli ve bir istihale noktasıdır. Köylerde efelik adeta bir payedir. Köyde genç bir babayiğit efe olmak ve efeliğe mahsus dar ve kısa

⁴⁵ Öztürk, a.g.e., s. 89.

şalvarı giyebilmek için mutlaka buna liyakat kesb etmelidir. Fakat efe olmak için kesb edilecek liyakat; ne feci bir içtimai haletin neticesidir!..

Babayiğit gibi bir köylü gene efe olabilmek için ve bu efeliğiyle köyünde mümtaz ve serferaz bir mevki temin edebilmek için mutlaka çarpışmak ve öldürmek lazımdır. Demek ki efelik mertebesine çıkabilmek için köylü babayiğitleri, gözyaşlarıyla masnu merdiven kullanmağa mecburdurlar.

Köyünde efe olacak ve bu sıfatla bütün köy tarafından haof ve hürmetle karşılanacak bir genç için habsde yatmak ve habshane ekmeğini yemek de bir şereftir. Efelik uğruna bir cinayetle habse girip çıkan bir köylü genci 'has ekme' yemiş olmak şerefini de nefesine izafe etmiş olur. Zira habse girmek bunların indinde bir erkekliktir...

Habshaneyi erkeklik ve merdlik sayan adamlara karşı, bunu o meziyetden düşürmekden başka çare yoktur. Bunun için köyünde efe olmak için adam öldürerek habshaneye gelenlere adi bir kadın elbisesi giydirmek, pek İyi neticeler verecek ames bir tedbirdir.

Erkeklik ve merdliğini itmam için habshaneye gelen bir köylü delikanlısı orada, sefil bir kadın kıyafetine girecek olur ise, bu hal kendisine pek ağır gelecektir. Ba-husus köyünden ziyarete gelecek olanlara karşı kendisinin bu kıyafetle çıkmağa mecbur olması, onun bütün maneviyatım ve bütün ruhunu değişdirecek bir hadisedir.”⁴⁶

Osmanlı idaresi zamanında zeybeklere karşı böylesi şedit algı, 1918 yılındaki siyasi gelişmeler akabinde keskin bir dönüşüm yaşamıştı. I. Dünya Savaşı'nın bitimin akabinde İttihatçılardan iktidarı devralan Hürriyet ve İtilaf Fırkası, ilk olarak eşkıyalar için bir genel af çıkarmış, sonrasında da zeybeklerin dağdan indirilmesi için yoğun bir propaganda süreci başlatılmıştı. Örneğin, Ömer Selahaddin Bey tarafından neşredilen *Zeybek* gazetesinin 22 Kasım 1918 tarihli sayısında zeybeklerin mertliklerinden, yiğitliklerinden, peygamberlerine ve padişahlarına olan sevgi ve bağlılıklarından bahsedilirken, yine aynı şahsın sahibi olduğu *Efe* gazetesinin 13 Nisan 1919 tarihli sayısında birer kahraman gibi tanıtılan efeler, yani eşkıya reisleri “Bizim en büyük efemiz ise, Karakeçili Aşireti Beği Osmancık oğlu kudretlü, kerametlü, Padişahımız Sultan Mehmed Vahideddin Han Efemiz hazretleridir.” cümleleriyle ikna edilmek istenmişti. Bu politikada kısmi başarıya ulaşılsa da 1919 yılının bahar aylarında vücut bulan gelişmeler önemli bir değişim yaşanmasına sebebiyet vermişti. Osmanlı İmparatorluğu'nun parça parça işgal edilmeye başlandığı bu tarihte, vilayetin önemli eşkıya güruhlarından Rum çeteler, işgalci Yunan ordusuna öncü birlik olarak hizmet etmişler, hatta kimi zaman da zeybek kıyafetleri giyerek Türk köylerini basıp katliamlar gerçekleştirmişlerdi. Rum eşkıyalar, yüzyıllardır aşına oldukları topraklarda bu surette kara propaganda faaliyetleri yürütürken ve pek çok kanlı eyleme imza atarlarken, Batı Anadolu'da başlayan sistemli cinayetler, tecavüzler ve soygunlar oldukça geniş bir alanda büyük bir infial yaratmış, bu

⁴⁶ *İttihad*, “Efelik ve Tedbiri”, 12 Şaban 1329/ 14 Ağustos 1911.

durum da kısa zamanda pek çok milli unsuru harekete geçirmişti. Söz konusu milli unsurların başında yer alan zeybekler de böylelikle gayr-i nizami harp özelliği taşıyan bir ölüm-kalım mücadelesine atılarak son bir kez daha dağ yolunu tutmuşlardı. Batı Anadolu'nun farklı cihetlerinden pek çok eşkıya reisi, tüfeklerini artık birbirlerine veya takip müfrezelerine değil, işgalci Yunan askerlerine doğrultmuşlardı. Aynı günlerde bölgedeki kimi zabıtlar de İstanbul Hükümetinin teslimiyetçi telkinlerine itaat etmeyip asi olmuşlar ve karakol depolarındaki silahları; sabanını-orağını bırakan köylülere dağıttıktan sonra dağ yolunu tutmuşlardı. Böylelikle eski husumetler sineye çekilmiş ve bir zamanlar, birbirlerinin eceli olan zeybekler ile zaptiyeler ortak düşmana karşı omuz omuza çarpışmaya başlamışlardı. Bu surette örgütlenip Batı Anadolu'daki Yunan kuvvetlerine karşı canhıraş bir mücadeleye girişen Kuvayı Milliye fedaileri; aylarca karakol basmışlar, palıkarya öldürmüşler, cephanelik uçurmuşlar, köprü patlatmışlardı. Birçoğu da bu uğurda kurşunlara hedef olmuş, süngülerle parçalanarak ölmüştü. Zeybeklerin bu süreçteki hizmetleri de, Cumhuriyet'in ilanının akabinde milli bir kimlik kazanmalarına ve toplum vicdanından olmasa dahi devlet nezdindeki günahlarından arındırılmalarına imkân tanımıştı. Genç Cumhuriyet'in merkezileşme politikaları neticesinde de Rum, Çerkes ve Arnavut eşkıyalar tamamen tasfiye edilirken, şeraitin artık değiştiğinin farkında olan zeybekler de nevi şahsına münhasır folklorlarını köylerinde yaşatmaya devam ederek Batı Anadolu'nun en önemli kültürel değerlerinden biri haline gelmişlerdi. Nitekim bu dönemde, üniter bir devlet olarak kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nin, Osmanlı İmparatorluğundan devralınan ümmet mirasına dayalı toplum yapısını dönüştürmek adına başta folklor olmak üzere çeşitli kültürel aygıtlardan faydalanması fazlasıyla etkili olmuştu. Döneme hâkim olan ideolojiye göre "modern millî devlet"; "asri" devletlerde var olan siyasal, sosyal, kültürel ve "beynelmile" vasıflarla, geleneksel kültürde var olanların harmanlanmasından doğacaktı. Böylesi bir şiar doğrultusunda başlatılan millî projeler arasında, Batı Anadolu genelinde yaygın olan zeybeklik kültürü de kendisine önemli bir yer bulmuştu. Öyle ki ilk kez bu dönemde zeybekler, folklorik, tarihsel, sosyal ve kültürel özellikleriyle araştırılmaya başlanmış⁴⁷ ve bu konuda zengin bir materyal havuzu ortaya çıkmıştı. Bu yönelimin nedeni de şüphesiz ki Kuvayı Milliye yıllarında, Batı Anadolu'nun işgalden kurtuluşu sırasında hizmet vermiş olan zeybeklerin, Cumhuriyet'in ilanının akabinde milli bir kimlik kazanmalarıydı. Pek çok zeybek reisi devletin teveccühünü kazanarak, Cumhuriyet'in ilk yıllarında devlet ve köylüler arasında aracı bir konum üstlenmişler, buna karşılık maddi çıkar ve resmi daireler nazarında saygınlık elde etmişlerdi. Bu bağlamda; Cumhuriyeti kuran kadroların hedeflediği kültürel cenahtan bir "topyekûn değişme" projesi doğrultusunda Kuvayı Milliye neferlerinden olan zeybekler açısından yeni bir vizyon ortaya konulmuş ve ortaya çıkan edebi eserlerde

⁴⁷ Öztürk, a.g.e., ss. 64-72.

zeybekler önemli bir yer tutmaya başlamışlardı. Söz konusu dönemde; yazılan romanlarla, çizilen tablolarla, çekilen sinema filmleriyle, sergilenen piyeslerle ve Arif Nihat Asya'ya ait *"Kimlerdir böyle kaşık şıkırdatan uzakta/ Dağ gibi zeybeklerin diz vurduğu toprakta?/ Kim olacak, köçekler../ Meydan onlara kalmış göç edince erkekler."* dizelerindeki gibi kaleme alınan şiirlerle, yoğun bir şekilde zeybek güzellmeleri yapılmış ve böylelikle Batı Anadolu Eşkıyalığının bir mit haline geliş serüveni de evrimini tamamlamıştı.

KAYNAKÇA

Sürelî Yayınlar (Gazete ve Dergiler)

Examiner.

Hizmet.

Indianapolis News.

İttihad.

Le Yıldız (L'Etoile Orientale).

Queensland Times.

The Examiner.

Kitaplar

Ahmet Cevdet Paşa, *Ma'ruzat*, (Haz: Yusuf Halaçoğlu), Çağrı Yayınları, İstanbul, 1980.

Ahmet Cevdet Paşa, *Tezakir*, (Haz: Cavid Baysun), Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1986.

Ahmet Vefik Paşa, "Zeybek", *Lehçe-i Osmanî*, Dersaadet, 1876.

Barkey, Karen, *Eşkıyalar ve Devlet: Osmanlı Tarzı Devlet Merkezileşmesi*, (Çev. Zeynep Altıok), Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul, 1999.

Başaran, Mehmet-Sarıbey Haykiran, Aysun-Özçelik, Ali Atçalı *Kel Mehmed Efe-Batı Anadolu'da Eşkıyalık ve Zeybeklik*, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2018.

Bostan, İdris, *Beylikten İmparatorluğa Osmanlı Denizciliği*, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2006.

Enno Littmann, "Tschakydschy" (Çakıcı) (Çev: Özgür Savaşçı, Haz: Behiç Galip Yavuz), İzmir: Efe Ofset, 2002.

F. Cowley Whitehouse, "Mehmet The Brigand", *The World Wide Magazine*, Vol. 19, 1907.

George Keppel, *Narrative Of a Journey Across The Balkans in The Years 1829*, II. London, 1831.

Koloğlu, Orhan, *Türk Korsanları*, Tarihçi Kitabevi, İstanbul, 2012.

Mrs (Anna) Brassey, *Sunshine and Storm in the East or Cruises to Cyprus and Constantinople*, Longmans Green and Co., London, 1880.

Mumcu, Ahmet, *Osmanlı Devletinde Siyaseten Katl*, Birey ve Toplum Yayınları, Ankara, 1985.

Nassau W. Senior, *A Journal Kept in Turkey and Greece in the Autumn of 1857 and the Beginning of 1858*, London, 1859.

Öztürk, Okan Murat, *Zeybek Kültürü ve Müziği*, Pan Yayıncılık, İstanbul 2006.

Stanley Lane Poole (ed.), *The People of Turkey Twenty Years' Residence Among Bulgarians, Greeks, Albanians, Turks and Armenians*, C.1, John Murray, London, 1878,

Uluçay, M. Çağatay, *Atçalı Kel Mehmed*, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2013.

Makaleler ve Tezler

Boratav, Pertev Naili, "Çakıcı Efe", *Ülkü*, S. 59, Ocak 1938.

Coşar, Ömer Sami, "Fransız Dışişleri Bakanlığı Arşivindeki Belgelerle Çakırcalı Mehmet Efe 1", *Milliyet*, 27 Mayıs 1973.

Gürkan, Emrah Safa, "Batı Akdeniz'de Osmanlı Korsanlığı ve Gaza Meselesi", *Kebikeç*, S. 33, 2012.

Özgün, Cihan, "Batı Anadolu Limanlarına Ulaşan Şark Ticaret Yolu (İpek Yolu) Üzerine Gözlemler: XIX. Yüzyıldan Cumhuriyet'in İlk Yıllarına Büyük Menderes Havzasında Ticaret Yolları", *Dünden Bugüne İpekyolu Beklentiler ve Gerçekler*, (Haz. Emel Kefeli-Ahmet Taşağıl), Ötüken Yay., İstanbul, 2008

Özgün, Cihan, "XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Yabancı Sermayeye Tepki: Aydın Sancağı Üzerine Bazı Tespitler", *Tarih Okulu*, S. 4, Yaz 2009.

Pullukçuoğlu Yapucu, Olcay - Özgün, Cihan, "Batı Anadolu'nun Yol Ağı: Araştırmalar-II, Kuşadası Liman ve Kervan Yolları", *Tarih Okulu*, X, İzmir, 2011.

Pullukçuoğlu Yapucu, Olcay, *Aydın Sancağı 1845-1914 (Sosyal, Ekonomik, İdari, Kültürel Durum*, Ege Üniversitesi Yayınlanmamış Doktora Tezi, İzmir, 2006.

GÖRSELLER

Görsel 1: 1857 tarihli *Le Monde* gazetesinde yer alan zeybek çizimi. Kırım Savaşı'ndaki başıbozuk müfreze mensubu zeybekleri betimleyen bu görselde, bir başka savaşçı millet olan Çerkesler de yer almıştır. Görseli kıymetli kılan unsurlardan birisi de karakterleri bir daire şeklinde saran ve zeybek çetelerinin saldırı tarzını bize gösteren küçük çizimlerdir.

Görsel 2: Jean-Leon Gerome (1824-1904) -*The Dance of the Almeh.*

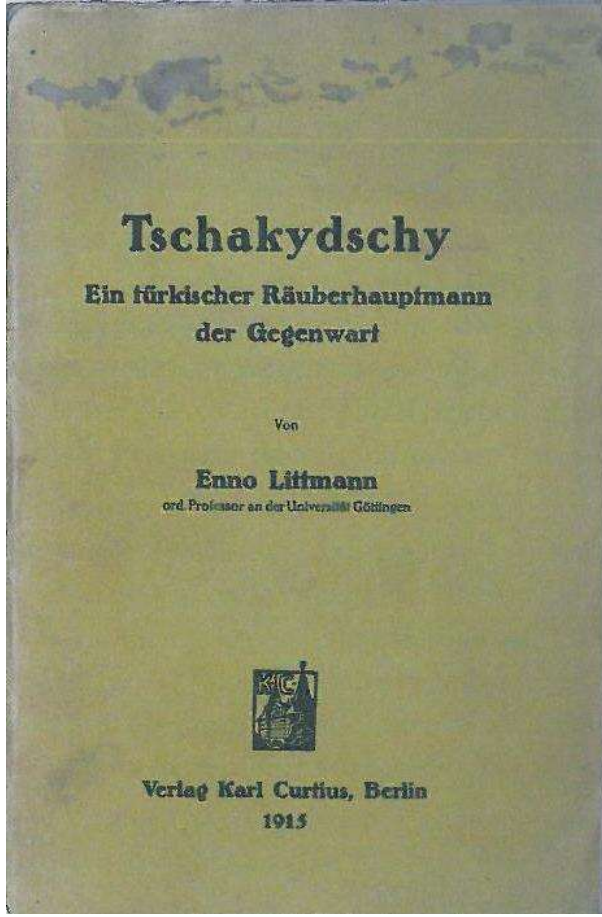
Görse1 3: Edouard François Zier, Nouvelle Geographie Universelle. Tome IX L'Asie Anterieure, Paris, 1884.

Görsel 4: Midillili ressam Theophilos'un "Zeybek Ceritoğlu, Aydınlı Kaptan 1870" adlı eseri.

Görsel 5: Osman Hamdi (1842-1910) *Pusuda Zeybek*.

Görsel 6: Enno Littmann'ın, 1915 tarihli, "Tschakydschy (Çakıcı)" adlı eserinin kapağı.

